

ՃԱՆԱԳԱՐ ՀՈՐԴԱԿԱՆ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ.

(Շարահանգումն)

ԽԳ.

Խառնելու էմա՝ Բարեկեցիկ լինելու. Նորա արշաւագրութիւնը, պատ-
ճառութիւնը, վերահսկողութիւնը, նախապիտիւնը, ճշտապաշտօն լինելը.
Այլ է Խառնելու էմա՝ Լայլ է Ահլեբանի լինելը: Խառնել իշտապիտի
արշաւը: Ահլեբան էմա՝ Առաջապատիւն Գիւղի Կեդը: Առաջ Յանգանիտի
աղբիւրը: Հրաշխաբերը. Նորա անցեալը: Ամադու՝ Գիւղը:

Քարկտիի գիրքը բարձրագոյն սարահարթ է, հիւսիս և արեւել-
եան կողմից լեռնագօտիով ծածկուած, իսկ հարաւ և արեւմը-
տեան կողմից բաց, որ նայում է Շարուրայ դաշտի վերայ: Հա-
յերը կոչում են Քարկաթ, իսկ թուրքերը Քալադաշ: Վանքի
շինութիւններն են գաւիթ, դանգակատուն և եկեղեցի: Գաւի-
թը զանգակատան հարաւային պատին կից է, ընդարձակ և
այժմ բոլորովին խոնարհուած, կանգուն մնացել են միայն
հիմնապատերը: Սորա միակ հիւսիսային դռնով, շեմի գլխին
դրած մեծ քարի տակով, մենք մտնում ենք փոքր զանգակա-
տունը, տասը Բայլ երկարութեամբ և եօթը քայլ լայնու-
թեամբ: Սա եղել է կամարակապ, այժմ խոնարհուած: Կամա-
րած և առաստաղի արեւմտեան մասը մինչև վաթսուհակա-
նի թուականներն եղել է կանգուն և պատուարել է իւր տակ Խա-
ջիկու զբօսասէր կանանց: Զանգակատան արեւմտեան պատին
կից եղած է մի փոքրիկ կամարակապ և այժմ քանդուած սե-
նեակ:

Նկեղեցու միակ արեւմտեան դռնը բացուած է այդ զանգա-
կատան մէջ: Մտնելով ներս՝ մենք նկատում ենք որ նա կանգ-
նած է չորս օրմնափակ սիւների վերայ, լայն, բարձր և կամա-
րածաձկ: Լոյսը և վայրենի աղաւնիները թափանցում են ոչ
միայն չորս բարձրագոյն լուսամուտներով, այլ և պատերի լայն
ճեղքուածներից: Քանդուած են սեղանի արեւելեան լուսա-
մուտը, արեւելեան և հարաւային կամարները և արեւմտեան

կամարի մի մասը: Գմբեթը շատ վաղուց խոնարհուած է և նորա կրսչաղախ բեկորները ցրուած են եկեղեցու ներսը:

Ջորս խորաններից երկուսը զետեղուած են աւագ դասում՝ և երկուսը յետին դասում: Առաջինների մէջ, առաստաղի տակ, եկեղեցու սեղանի կողմի պատի մէջ կարելի է նկատել մի մի նեղ մուտք, որից ներս սողալով և ոտերդ առանձնակի տեղերում ամրացնելով կարելի է իջնել դէպի վայր, մինչև եկեղեցու հիմքը: Սգբա ի հնումն եղել են պահարաններ, իսկ այժմ Խաչիկու չարաճճի երեխանց խաղալու տեղեր:

Վանքական այդ բոլոր շինութիւնները կազմուած են չորս տեսակ քարից: Բոլոր պատերը հիւսուած են մանրախիճ մածուած քարից (կոնգլոմերատ) որ շատ դժուար տաշելի է, ուստի այդ պատերը բոլորովին կոպտառաջ են, Եայի՛ծի երկու կողմի ժայռերը, Ակոռի գլխի լեռուը և Խաչիկու շրջակայքը կազմուած են այդ տեսակ քարից: Ուստի վանքի այդ նիւթը բերուած է մօտից, Երկրորդ տեսակն է հանքային ջրի գեղին և մոխրագոյն իջուածք՝ ծակտիկներով, թեթեւ և դիւրալղկելի: Վանսիրոյ որմնափակ սիւնները, սեղանը, առաստաղի կամարները, զանգակատան կամարները և սիւնները, գուցէ և եկեղեցու գմբէթը, շինած են այդ տեսակից: Սա բերուած է Արնէտի աւերակների մօտից, Սղնախ կոչուած ձորից, ուր կայ այդպիսի նիւթ: Երրորդ տեսակն աւագախառն գեղնագոյն մեծ քարեր են, բերած նոյն Սղնախի ձորից: Իսկ չորրորդը գեղեցիկ գեղին նուրբ քար է պատերի վերին եզրների վերայ (կարնիզ), որոնց վերայ միաշար ձգուած է Սմբատ իշխանի արձանագրութիւնը: Այս նիւթը բերուած է Առփայ գիւղի մօտից, որ հեռաւորութեան և վատ ճանապարհի պատճառով կարող էր համարուիլ մեծ տաճանք:

Բացի աւագ բեմը՝ միւս չորս խորաններն ևս իւրեանց բեմերով յարմարեցրած են ժամաստցութեան: Եկեղեցու ներսը չէ երևում ոչ նկար և ոչ արձանագրութիւն: Իսկ արտաքին կողմից՝ չորս լուսամուտներից իւրաքանչիւրը իւր վերևի մասում ունի աղեղի նման երկու ծայրով իջնող ծալկահիւս ժապաւէն, որոնց իւրաքանչիւր ծայրում կան հարաւային և հիւ-

սխալյին լուսամուտների վերայ մի մի առիւծներ, իսկ արեւելեան և արեւմտեանի վերայ մի մի աղաւնի: Արտաքին կողմում կան երկու արձանագրութիւն, մինը կարճ, սեղանի պատի վերի շուրջը, միւսը երկայն, հարաւային պատի վերայ, երկուսիցն ևս քարեր ընկնելով և կորչելով խախտուել են նոքա, մասամբ մաշուել են անձրեւից և քամուց:

Առաջին արձանագրութեան մէջ Սմբատ իշխանը յայտնում է, որ նա նորոգել է Քարկովայ վանքը և դորա համար խնդրում է ուրիշներից յիշել աղօթքի մէջ նոյն Սմբատին, նորա եղբայր Տարսայի՝ Ռին, մօրը — Ասիային և կնոջը Ռուզուբանին (և ոչ թէ Ուքան, Ջալալ.) եկեղեցու վերին անկիւններում փակագիր ձևով փորագրած է «Սմբատ արքայ»:

Հարաւային պատի երկար և ձիգ արձանագրութիւնը թէպէտ արձանագրած է Ստեփաննոս եպիսկոպոս Օրբելեանի պատմութեան ԻԴ. գլխումը և Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալեանի ճանապարհորդութեան երկրորդ հատորի 168—169 երեսներում, սակայն ինքն ևս, առանց մտքի խանգարման, փոքր ինչ տարբերում են իրարից, մինչև անգամ Ջալալեանի գիրքը իւր արձանագրութեան պատճէնը վերցրել է ոչ թէ Քարկովի պատից, այլ Օրբելեանի պատմութիւնից, այն ևս սխալներ թոյլ տալով, ուստի այստեղ դնում եմ արձանագրութեան իսկական պատճէնը, ջնջուած, մաշուած և կորած տեղերը լրացնելով կամ կէտերով և կամ ուր հնարաւոր է, Օրբելեանի բերած պատճէնի բառերով, փակելով սորանց գծերի մէջ:

«Նախ իսկ և առաջին (լեւալ էր վանքն խոտակերաց, և) վասն զի աւերեալ էր կրօնաւորանոց ուխտս և Քաւարանք որ ի սմա ի վաղնջուց հետէ, այս ինքն վանքս Խոտակերաց. իսկ ապա տէրն իմ երանելին Աշոտ Սիւնեաց... աշխատութեամբ շինեալ զսուրբ զեկեղեցիսն միանգամայն իսկ նորոգապէս զարդարեալ զամենայն շինուածս կրօնաւորական դասիւք: Իսկ և իսկ եղև տեառն իմոյ Աշոտոյ ելանել ի մարմնոյ աստի (փոխելով) առ հարս իւր, (սահմանեցին որդեակք մեր զգիւղս Արաստամուղ ի սուրբ ուխտս սահմանովք, զոր իւրեանց

Հարքն կերեալ են, վասն երանելի իշխանին և իմ Շուշանայ Սիւնեաց (աիկնոջ, հագեաց արձան և) յիշատակ (մեզ և յ)արեւշատութեան (որդեկաց մերոց)։

« Եւ եղև զի հիմնաշարժ (լինելով տւերեցան) եկեղեցիքն տեառն իմոյ Աշոտի և (իմ) տեառն իմոյ Աշոտի կենաց հաղորդ կամելով նորոգել զյիշատակ.....ն տեառն իմոյ փռու... շինուածս յանուն սրբոյ և միշտ կուսի Մարիամու (և վասն փրկութեան) տեառն իմոյ Աշոտի Սիւնեաց իշխանի և իմոյ մեղուցեալ հոգոցս (և որդւոց մերոց կենաց և յաջողման իբրև զնոյն) գիւղն զԱրտատամուղ ամենայն սահմանօք (նորա զոր կերեալ էին մին) և ցայ (սոր ժամանակի ի ձեռս վանացս առաջ) նորդիս հաստատեցի անխախտաւ պայմանով ի նուրբ Աստուածածինս (ի վանս Խոտակերաց մինչև յաւիտեան ժամանակաց) կամակցութեամբ որդեկաց իմոց և զայս պայման (հաստատեցի ի սուրբ) կրօնաւորանոցի աստ, զի ի հինգ եկեղեցիսդ այդ, զոր ես շին (եցի, մին) եկեղեցիդ, որ է (Աստուածածինդ՝ տեառ)ն իմոյ Աշոտի և յիմ անուն լիցի (ի տարին երեք) քառասունք (կատարեն մե)րոց մեղուցեալ հագեացս թերևս գոցուք ողորմութիւն յահեղ ատենին Քրիստոսի, (այլ ևս) չորս եկեղեցիքդ եղիցին որդեկաց իմոց յարեւշատութիւն և ի հոգեա(ցս փր)կութիւն և ի հոգա..... քառասունս։ »

« Եւ արդ մի ոք իշխեսցէ այսմ անօրու վճռիս (և պայմանիս ընդիմակացութիւն և խափանումն առնել, ապա եթէ ոչ՝ այնպիսին ընդ Յուդայի (մատնչին մասնակից) լիցի և մեղաց մերոց համար տացէ աւուր ահեղ ատենին Քրիստոսի։ Եւ մեք Տէր Յոհաննէս հա)յոց կաթողիկոս վկայ եմք այսմ գրոց և վճռի, և որք այսմ վճռի.....անխափան...մն.....ունեց, այնպիսին նզովս չարաչար ընկալցի ի սրբոյ Առաստուղէն Գրիգորէ...ամենայն սրբոց հայրապետաց..... գրեցաւ յիշատակարան կտակիս..... յ։ »

Արձանագրութեան թուականը թէև ջնջուած է, բայց Օրբելեանի բերած պատճէնից երևում է, որ նա կազմուած է հայոց 359 կամ Փրկչական 910 թուականին։ Նոյնպէս հարկաւոր է ուշագրութեան առնել, որ Օրբելեանի պատճէնի

մէջ գիւղի անունը գրուած է Արաքսանի, իսկ վերը բերած Քարկոփայ արձանագրութեան մէջ — Արաքսանի: Հաւանական է որ վերջինս ճիշդ լինի, ըստ սրում նոյն Օրբելեանը իւր պատմութեան այլ տեղերում վերջին անունն է տալիս:

Ահա այն քոյր տեսանելի բաները, ինչ որ կարելի է նկատել այժմեան Քարկոփի թշուառ մնացորդի վերայ, Սահայն այսպէս է եղել այդ վանքն ի հնումն: Նա ունեցել է փառաւոր անցեալ. և եթէ ոչինչ պատմական տեղեկութիւն անգամ չունենայինք նորա մասին, ըսյոյ և այնպէս նորա շրջապատ բազմաթիւ սենեակներին, դամբարանին, խաչքարերին, քրտղայի, ձիթահանքի և գիւղատեղի աւերակները մատնացոյց կ'լինէին նորա անցեալ փառաւոր կեանքին: Սակայն մենք ունինք այժմ և արձանագրութիւններ և տեղեկութիւններ պատմութիւնից:

Դիմելով Օրբելեանի պատմութեանը *), մենք իմանում ենք, որ այժմեան Քարկոփայ վանքի տեղը 910 թուականից շատ տարիներ առաջ կանգնած է եղել Խաթալէրայ վանքը, ուր բնակեցրած էր Խաթալէրայ անուանեալ խաչը, որ՝ ըստ Օրբելեանի՝ ահարկու և աստուածահրաշ էր: Թէպէտ խոտակերները ունէին իւրեանց բուն տունը և եկեղեցին, ինչպէս տեսնեք, այժմեան Քարկոփի տեղը, Արաստամուխ գիւղի մօտ, բայց իւրեանք բազմաթիւ լինելով բնակում էին Վայոց ձորի ստորոտում, Հրատեկայ բերդի սահմանում, Արաստամուխ գիւղի մօտ: Նոքա կազմում էին մեծ բազմութիւն և վարում էին զրկողական կեանք. հեռացած էին հանգերձից և մարմնաւոր կերակուրներից: Նոքա հագնում էին կոշտ և կոպիտ հանգերձ:

Բնակուելով քարաժայռերի և խոր ձորերի մէջ՝ նոքա պարտւում էին մշտնջենաւոր աղօթքներով և միայն կիւրակի օրերը միմեանց մօտ ժողովուելով հաղորդւում էին երկնաւոր զենմանը. և այդպիսով գինու և հացի համը ճաշակում էին միայն հաղորդութեան միջոցով: Միւս օրերը, նոցանից ոմանք բնակւում էին ժայռի ճեղքերում, ոմանք նեղ խղի մէջ, ոմանք բացօդեայ, լռիկ ու մնջիկ շատանում էին հնդեղէնով և

(*) Օրբել. Պատմ. Նահ. Սիս. գլ. ԽԳ.

բանջարով, Ոմանք շինում էին նեղ ձորակի մէջ մատուռ քաղցրահամ աղբիւրի մօտ, որ Որբելեանի ժամանակ Ոււռուտ էր կոչվում: Ուր կային նորանց բժշկարար և հրաշագործ գերեզմանները: Ոմանք իւրեանց բնակութեան համար շինեցին խորան միւս արձակ ձորում, որ Հին վանք էին կոչում: Ոմանք ևս ցիր և ցան, այս և այն տեղ էին բնակում: Բայց բոլոր խոտաճարակների բուռն տեղը և եկեղեցին, ինչպէս վերը յիշուեց, էին այժմեան Քարկովի տեղը, Արաստամուխ գիւղի մօտ:

(Շարունակել)

ՔԱԶԲԵՐՈՒՆԻ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

Ամսոյս 30 կատարուեցաւ Ս. Աթոռոյս ձեմարանի փերորդ տարեգարձը հանգիստաւոր կերպով: Ս. պատարագից յետ խուռն բազմութեան ներկայութեամբ, Աթոռոյս միաբանութիւնը, ձեմարանի ուսուցիչք ու աշակերտք դուրս գալով եկեղեցուց կատարեցին հոգեհանգիստ ի Տէր հանգուցեալ Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի գերեզմանի վերայ: Ապա գնացին ձեմարան, որոյ հանգիստարանը զարդարած էր ծաղիկներով: Հանգիստդ իրն էր Մայր Աթոռոյս աւագ լուսարար Երեմիա Սրբազանը: ձեմարանիս տեսուչ Արժ. Հայր Նահապետը կարդաց 188⁸/₉ ուսումնական տարուայ հաշիւը: Իսկ ուսուցիչ պ. Ս. Լիսիցեանը կարդաց ճառ ձեմարանի նշանակութեան և այն յուսոյ մասին, որ ունի հայ եկեղեցական վարչութիւնն և հայ ազգը նորա վերայ: Երգուեցան շարական ու ազգային երգեր էլ: Գեր. Սրբազան Երեմիան վերջ դրեց հանգիստն համառօտ—ազգու առեկնաբանութեամբ, որոյ իմաստն էր թէ մեծ մարդ իկ անմահ են իրանց գործերով, թէ և մարմնով մեռնում են: Վերջացրեց իւր առեկնաբանութիւնն հանգիստ մաղթելով հոգւոյ հանգուցեալ Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի և երկար կեանք ներկայ Տէր Տէր Մակար Վեհափառ Հայրապետին, պաշտպանի